

**La Toqsobeni, în căutarea urmelor
strămoșilor qâpcegi,
am dat peste mormintele ostașilor
kazahi!**

**O Toxobeni in searching the last
quarters i have done above the kazahi
homes!**

**Güner Akmolla, scriitoare de limba
tătară și română, Constanța, România;**

**Yurie Ilașcu, doctor în pedagogie,
conferențiar universitar, Catedra de
științe ale educației,
Facultatea de Științe ale Educației și
Informatică, UPS „Ion Creangă”,
Chișinău, Moldova**

Rezumat

Acest articol descrie vizita de documentare a autorilor în localitatea Toxobeni, raionul Fălești, din Republica Moldova. Localitatea a fost populată la începuturi de tătarii qâpcegi, aproximativ începând cu anul 1241, iar mai apoi s-a „moldovenizat”, în secolele XIV-XV. Toponimul *Toqsobeni* provine de la etnonimul *Toqsoba*, iar cronică rusească de la mănăstirea Ipatiev folosea denumirea *Токсобуу*.

Cuvinte-cheie: toponimele *Toxobeni*, *În deal la Ciurcani, Vrănești, Kâșla nigul*.

Abstract

This article describes her documentary visit to Toxobeni, Falesti, Republic of Moldova. The settlement was inhabited at the beginning of the twentieth-century, approximately from 1241 onwards, and then „Moldovanized” in the fourteenth-fifteenth centuries. The toponym Toqsobeni comes from the ethnonym Toksoba, and the Russian chronicle from the Ipatiev monastery called him – *Токсобуу*.

Keywords: toponyms *Toxobeni*, *În deal la Ciurcani, Vrănești, Kâșla nigul*.

La sfârșitul lunii iulie 2017, autorii au avut o vizită de documentare în localitatea Toxobeni, raionul Fălești, din Republica Moldova, în căutarea urmelor strămoșilor qâpcegi. Localitatea a fost populată la începuturi de tătarii-qâpcegi, aproximativ începând cu anul 1241, iar mai apoi s-a „moldovenizat”, în secolele XIV-XV. Toponimul *Toqsobeni* provine de la etnonimul *Toqsoba*, iar cronică rusească de la mănăstirea Ipatiev îi numea pe locuitorii din această localitate *Токсобуу* [1, p. 34].

В лѣѣ . ꙗко ꙗко . [6660(1152)]...
 Изаславъ... съкупа всю свою
 дружину... и вси Чернии Клобукы . и
 Киѣны лутшии . и всю Рускую дружину
 и поиде . и ꙗкоже приде къ
 Дорогобужю... тогда же Ёрославичъ
 Ростиславъ . с браѣю и с Рѣзанци . и с
 Муромци . поидоша съ Гюргемъ . а не
 ѿрекоша ему . тако же и Половци . и
 Оперлюеве . и Токсобици . и вса
 Половецкаѣ земля

Satul Toxobeni este o localitate din raionul Fălești, situată la 47°39'02" latitudine nordică, 27°59'16" longitudine estică și altitudinea medie de 61 metri față de nivelul mării. Satul este amplasat pe un șes aluvial din câmpia Prutului de Mijloc, zonă extrem de bogată în situri arheologice din paleolitic și până în epoca modernă. La nord-est de sat, relieful deluros capătă un aspect general mai fragmentat, dar bine împădurit, cu altitudinea maximă de 180,2 m, cotă altitudinală.

Terenul din preajma satului Toxobeni, unde la începutul sec. XX se afla satul Vrancești, este ponorât; din această cauză, o parte a locuitorilor s-au strămutat la Toxobeni, formând ulița Nadel. La orizont, observăm șirul de copaci de pe marginea

traseului Sculeni-Fălești (R-16), unde s-au strămutat o altă parte a locuitorilor, formând o fărâmbă de sat cu aceeași denumire, Vrancești, dar i se mai spune și „În deal la Ciurcani”, după numele de familie Ciurca, majoritari; familia lor de origine găpceagă a trecut drama creștinării forțate. La distanța de circa 4-5 km spre Fălești, am identificat locul fostei așezări **Kischla nigul SŪrb**, acum o simplă râpă cu tufișuri. Mai sus de această seliște tătarească, cum se numea în cronicile moldovenești din trecut, este și o a doua, cu o denumire apropiată, **Kischla anigul**, aflată după localitatea Bocșa (6-8 km mai la nord).

Familia Ciurca, după cum a fost trecută în condica bisericii din Vrancești, a acceptat procedura renunțării demonstrative la islam și trecerea la ortodoxie. Pentru aceasta, autoritățile i-au obligat să se strămute la circa 5-6 km mai aproape de biserică din Vrancești, cerându-le să vină la toate slujbele bisericești din cursul anului. Originea numelui *Ciurca* se găsește în insulta acidă dată de șovinii ruși etnicilor din statele actuale ale Asiei Mijlocii: *ciurca* provine de la verbul rusesc *чурить* – *a miși ochii, a face ochii înguști* –, aluzie la apartenența la rasa mongoloidă a tuturor acelor care erau tătari, bașkiri, uzbeci, kazahi, kârgâzi etc.

Localitatea Toxobeni se află în subordonarea raionului Fălești și, conform recensământului din anul 2014, avea o populație de 1483 de locuitori. Distanța directă până în orașul Fălești este de 22 km,

cea până în orașul Chișinău este de 140 km. Din componența comunei Toxobeni fac parte localitățile: Toxobeni, Vrănești (36 de locuitori) și Hrubna Nouă (360 de locuitori).

Stema și drapelul raionului Fălești au fost elaborate în anul 2004. Nu știu din care idei s-a inspirat autorul lor, dar nu cred să fi cunoscut ceva despre așa-numita „perioadă qâpceağă a raionului”, cu cel puțin cinci toponime: Toqsobeni, Kischla nigul SÛrb, Kischla anigul, Kischla-Mândrești, Ciuluk-sat și Ciuluk râuleț, toate de origine turanică (Doltu și Katranâk se mai clarifică!).

Se știe că strămoșii qâpcegi sau cumani pe aici și-au întors căruțele mari, stăpânind Bugeacul, Carpații și Balcanii, călărind pe vestiții cai tătari în întinsa stepă numită DEȘT-I QÂPCEAQ, drumurile secolelor trecute intersectându-se când spre Bahçesaray, când spre Solhat-Eski Qârâm, sau, recent, Starâi Krâm, când pe Dunăre, spre Viena.

Numele *Toquz-oba*, de la care provine și toponimul *TOQSOBENI*, cu zeci de semnificații, ce ar include nu o singură pagină, se întrece și cu formele în care „T” apare și sub forma „D”. Cităm din dicționarul tătar crimeean-român al lui Taner Murat: *doqâz* „număr nouă”; cuprinzând derivate lexicale și gramaticale, precum *doqâzau*, *doqâzar*, *doqâzbay*, *doqâzlâq*, *doqâz-sofi*, *doqsanyil* ș.a.; toqâz (autorii au folosit „k” și pentru „q”) „drapel cu nouă eșarfe”; adjectiv scit; crimeean; membru al uniunii celor nouă neamuri nobile; membru al uniunii celor nouă eșarfe sacre” [2, p. 101]. Venim în sprijinul ideilor prezentate aici cu proverbe semnificative în ceea ce privește numărul *Doquz*, cu varianta *toquz*, pentru a explica sensul de largă folosință, de unde provine și sensul de cifră sau termen – „sfânt”: „**Doquz** ulum bolgașî, oturaq bîr qartîm bolsân”/ „Decât să am nouă feciori, mai bine să am un bătrân neputincios”; „**Doqsansâz** torgay șârlamaz, toymay oksîz cârlamaz”/„Pitulicea nu ciripește până nu trec cele nouăzeci de zile ale toamnei, orfanul nu cântă până nu se satură” [3, p. 44]. Pe treapta a doua a argumentării noastre se vor situa numele de localități din alte teritorii, locuite în trecut sau în prezent de către qâpcegi sau de către urmașii direcți ai acestora (în acest sens, venim cu argumentul că limba și neamul tătarilor de azi au, în proporție de 90%, origine qâpceağă, restul, 10%, fiind de origine mongolă, rusă, scită, greacă etc.: Adăugând

versurile cântecului de migrație, putem contura imaginea completă a unui trecut comun: „Qazan, qazan, et astân/Soganân yoqmî, cipyâm/Oz başâna toy yasap/Tuganîn – îruvân- yoqmî, cipyâm [4, p. 140].

Se știe care este rolul limbii în supraviețuirea unui popor învins. Este expresia muzical-artistică din acest proverb, pe care ni-l amintesc veacurile de asupra: „Tâlân cöytqan, soyîn cöytar”/„Cel ce își pierde limba, își pierde neamul!”.

Din aceste considerente, am poposit la Toqsobeni. Plouase, călătoria noastră devenise simbol istoric, la intrarea în sat un curcubeu imens străbătea bolta cerească, stăpânind veacurile. În toate limbile turco-tătare, denumirea curcubeului provine de la denumirea țărmlui japonez la zidul vienez *ebem quşagî*; în traducere – *centura (cordonul) nașterii!* Într-un cadru mai larg de expresie are sensurile „moașă”, „mamă”, „veșnicie”.

Astfel, satul Toqsobeni este situat între ținutul kunilor din Ungaria (unde mai sunt oameni cu numele Toqsaba!), satele Toqâzsufi din Dobrogea română, Toksuf din Anatolia și Doqzuv din Uzbekistan, mergând mai departe spre Kazahstan. Tipul fizic și ADN-ul sangvin descoperit pe la 1920, 1940 devine un argument „forte” în demonstrarea înruderii Transilvaniei cu Asia Centrală (E. Pitard, *Popoarele Europei*). În Kazahstan există antroponime și toponime precum: *Doquz Bulaq, Toba, Tuba, Tuva, Tele* (în

munșii Altay), *Toka* (Mongolia), termenii *Nayman, Urum, Oguz, Bulgar, Saka, Yakut, Yugur*, ce denumesc popoare de origine turanică, atât în trecut, cât și în prezent. În interviul realizat cu marele nostru contemporan Neagu Djuvara (noi l-am preluat, ca idee rezumativă, din internet), domnul Vlad Bolocan concluzionează ideile din cartea „O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri, editura Humanitas) [5, p. 53]: „Ce s-a întâmplat însă cu masa cumaniilor creștinați în 1228? Când s-a apropiat valul mongol, căpetenia lor, hanul Kotean, a cerut voie regelui Ungariei să treacă, cu toți ai lui, Carpații, pentru a se pune la adăpost de mult temutul Batâi”.

Un argument în plus al originii tătaro-qâpcege a localității este și prezența celui de-al doilea toponim, *Telenești*, de asemenea de origine qâpceagă. La locul numit „*La șapte Mărioare!*”, autorii au localizat acel mic apendice al Toqsoabei, amplasat exact între Micleușeni și Tocsăbeni, dar locuit la începuturi de aceiași qâpcegi, numai că numiți „*tele-i*”. Noțiunea de „tele” ar fi fost forma inițială a denumirii, care a căpătat în limba karakalpacă forma *telengen*, iar la ruși s-a numit *telega* [6, p. 378]. În română, ar fi echivalentul unui localism arhaic, *teleaga*. *Tele-șenii* (telegarii) erau din oastea auxiliară a toqsobanilor, pe căruțe cu roți foarte mari, ce transportau proviziile necesare campaniilor militare, dar aveau instalate și corturi pe ele, în care dormeau. Se ocupau nu numai de

transport, dar și confecționau aceste căruțe. Acolo, pe acea uliță, mai erau, cu decenii în urmă, descendenți, purtători ai familiei Kovaliciuk! De ce abundența de nume Rotaru din sat nu s-ar explica prin transmiterea acestei profesii băștinașilor de pe loc sau nou-veniților?

Căruță a qâpceilor, reprezentată într-o cronică rusească din sec. XII. Călare pe cal, se află un „telegar”, care conduce caii. Drept confirmare, avem cele 74 de nume de familie Teleaga, ce locuiesc în 26 de localități ale Republicii Moldova, și altele peste 200 din România, ce ar avea la origine etimonul tele.

*Pe hartă, am prezentat calea parcursă de qâpcegi, identificați în cronică de la mănăstirea Ipatiev, localizați între Don și Doneț la 1152. Devenind aliații tătaromongolilor în expediția lor nomadă de la 1232-1242, au ajuns și la locul care, mai apoi, avea să se numească la început **Toqsoba** și mai apoi **Tocsăbeni**. Această cale de la Don ↔ Doneț și până la Prut nu pretindem că a fost una pe linie dreaptă, așa cum se arată pe harta! [7]*

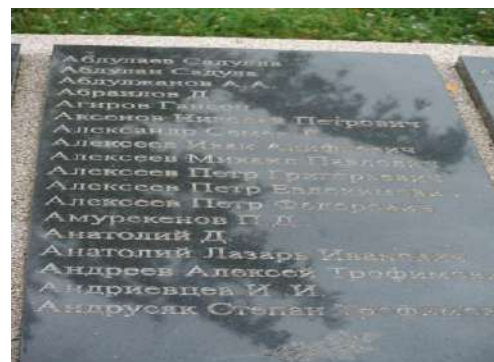

Aflându-ne la Toqsobeni, am vizitat, bineînțeles, și memorialul dedicat ostașilor sovietici căzuți în cel de-al Doilea Război Mondial, odată ce în cadrul operației militare Iași-Chișinău aici s-au desfășurat lupte foarte grele, în care au murit circa 1000 de ostași sovietici.

Monumentul ostașilor sovietici din centrul localității TOQSOBENI

Cunoașterea limbii și culturii tătare de către doamna Güner Akmolla, scriitoare de limbile tătară și română, ne-a permis să identificăm ușor mai multe nume ale kazahilor înrolați în Armata Roșie, care au rămas pe veci la Toqsobeni.

Autorii au identificat așa nume, ca Abdulaev Sadulla, Abdulan Sadula, Babadjanov Abdula, și zeci de alte nume, care vor fi publicate integral, dacă ni se va solicita acest lucru, grație faptului că nepoatele doamnei Güner Akmolla, Adelle și Maya, ce ne-au însoțit în călătorie, au fotografiat numele tuturor celor 1000 de ostași.

Autorii propun ca în anul 2018, la aniversarea a 420 de ani de la prima menționare documentară a satului, Consiliul local al Primăriei să se adreseze oficial Guvernului Republicii Moldova cu un demers în care să solicite schimbarea transcrierii greșite a denumirii comunei TAXOBENI în denumirea corectă TOQSOBENI. Și acest lucru nici pe departe în scopul gloriei neamului TOQSOBA, ci doar pentru evidențierea adevărului istoric și a corectitudinii ortografice!

Bibliografie

1. Ilașcu, Yurie, *Toqsobeni*, Chișinău: S.n., 2017 (Tipogr. UPS „Ion Creangă”), 68 p.: fig., fot. color.
2. Sozlik, T.M., *Qırım-tatarca*, USA 2011, p. 429.
3. Mustegep Ulkusal, *Proverbele și zicătorile tătarilor crimeeni din Dobrogea, România*, 1970, p. 44.
4. Akmolla, G., *Cântecele emigrației tătare crimeene*, 2015, p. 140.

5. Djuvara, N., *O scurtă istorie a românilor povestită celor tineri*, București, Humanitas, p. 53.

6. Кляшторный, С.Г., Султанов, Т.И., *Казахстан. Летопись трёх тысячелетий*, Alma-Ata, Raian, 1992, 378 p., format PDF.

7. Иванов, В.А., Гарустович, Г.Н., Пилипчук, Я.В., *Средневековые кочевники на границе Европы и Азии*, Ufa, 2014, format PDF.